

खेडी गावाच्या विशेष संदर्भासहित ग्राम-नगर सीमांत प्रदेशाची वैशिष्ट्ये आणि समस्यांचा भौगोलिक अभ्यास

मोहिते प्रतिक्षा किरण

संशोधक विद्यार्थिनी, भूगोल विभाग

डॉ. बा.आ.म.वि. औरंगाबाद.

pratikshamohite0715@gmail.com

Cell No. 8407971987

■ प्रस्तावना : —

भारतात गेल्या काही वर्षांपासून नागरीकरणाचा वेग वाढला आहे. ४५.२३% नागरीकरण झालेले महाराष्ट्र हे भारतातील तिसऱ्या क्रमांकाचे राज्य आहे. अनेक तालुक्याची ठिकाणे वेगाने नागरीकरणाच्या टप्प्यात येत आहेत. या नागरी विकसित प्रदेशालगत असणाऱ्या गावांमध्ये ग्राम नगर सीमांत पट्टे निर्माण झाले आहेत. या ग्राम नगर सीमांत प्रदेशांची स्वतःची वैशिष्ट्ये आणि समस्या आढळतात.

ग्राम-नगर सीमांत प्रदेश संकल्पना —

नगर सीमा क्षेत्रालगत असलेले असे गाव ज्यामध्ये नागरी आणि ग्रामीण अशी दोन्ही वैशिष्ट्ये आढळतात.

■ उद्दिष्ट्ये : —

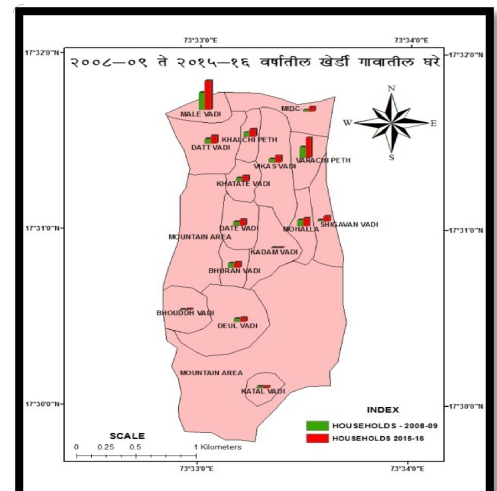
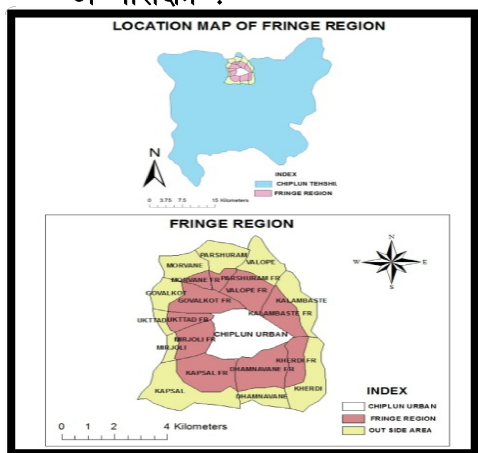
- १) खेडी ग्राम-नगर सीमांत प्रदेशातील बदलते वस्ती प्रारूप अभ्यासणे.
- २) खेडी गावातील लोकसंख्या वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करणे.
- ३) खेडी गावातील पायाभूत सुविधांचा आढावा घेणे.
- ४) खेडी गावातील लोकांच्या जीवन पध्दतीत होणारे बदल अभ्यासणे.
- ५) खेडी गावातील ग्रामनगर सीमांत पट्ट्याच्या समस्या अभ्यासणे.

■ संशोधन पध्दती :-

प्राथमिक माहिती : प्राथमिक माहिती निरीक्षण, मुलाखत आणि अनुसूची

द्वितीय माहिती : ग्रामपंचायत, पंचायत समिती आणि तहसील कार्यालय तसेच विविध संदर्भ पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे व Google earth GIS या सॉफ्टवेअरच्या सहाय्याने उपग्रहीय प्रतिमांचा वापर तसेच माहितीचे नकाशाच्या आधारे विश्लेषण केले.

■ अभ्यासक्षेत्र :

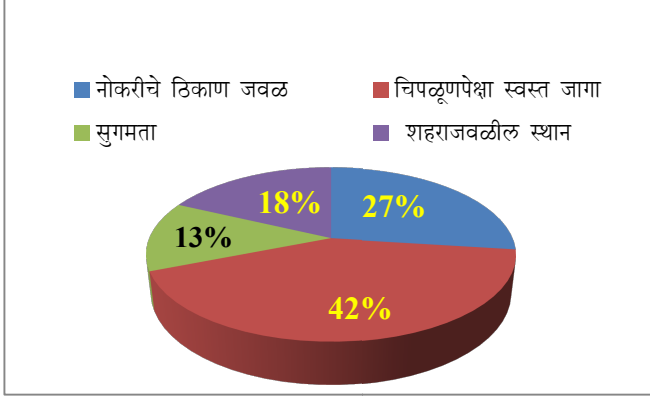

खेडी ग्राम-नगर सीमांत प्रदेशातील बदलते वस्ती प्रारूप

अंतर्गत सीमांत क्षेत्रात वस्तीचे केंद्रीकरण तर बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात विरळ वस्ती

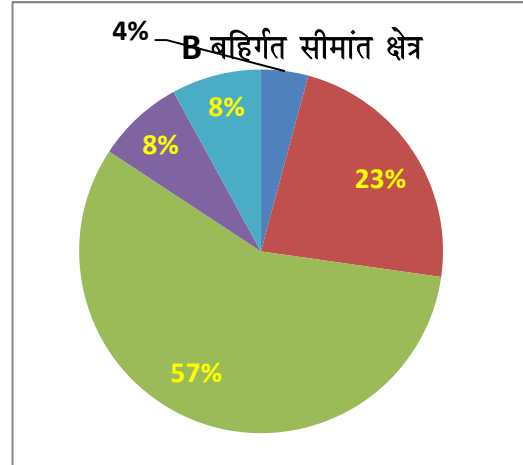
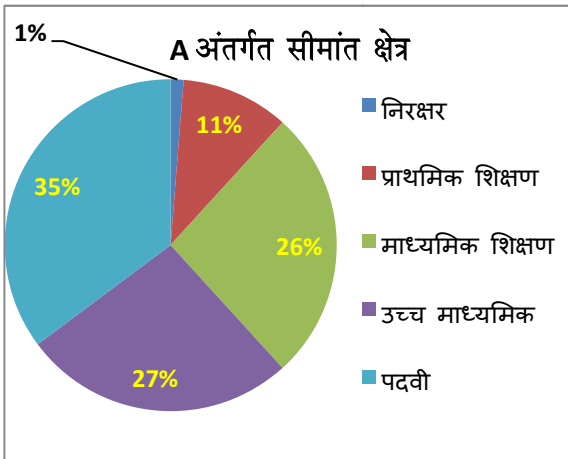
- खेडी ग्राम-नगर सीमांत प्रदेशातील लोकसंख्या वैशिष्ट्ये : -

i) स्थलांतरीत होण्याची कारणे

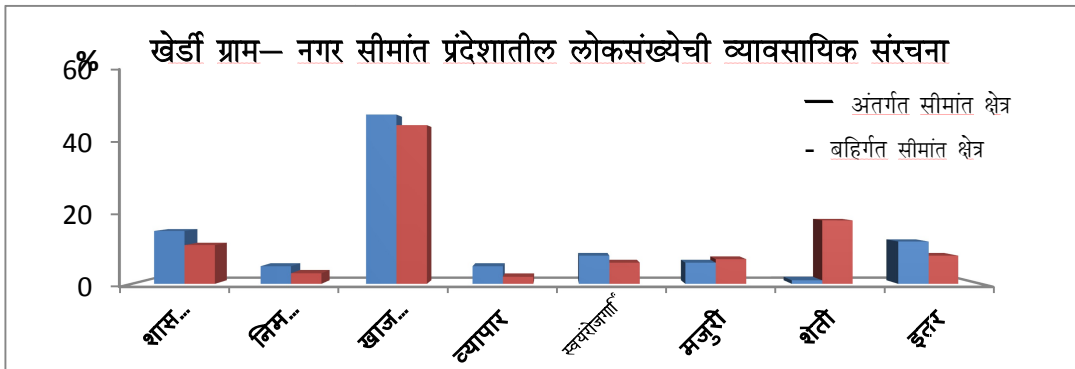
स्थलांतराचे प्रमुख कारण खेडी ग्राम नगर सीमांत क्षेत्रात चिपळूण पेक्षा जमीनीच्या किमती स्वस्त आहेत. त्यामुळे मध्यम वर्गीय लोकांना येथील चिपळूणच्या तुलनेत जागा परवडणा-या असल्याने, तसेच शालेय शिक्षणाच्या वाढत्या सुविधा, मुंबई, गोवा, कराड, गुहागर येथे जाणा-या महामार्गाने

ii) खेडी ग्राम-नगर सीमांत गावातील शैक्षणिक रचना

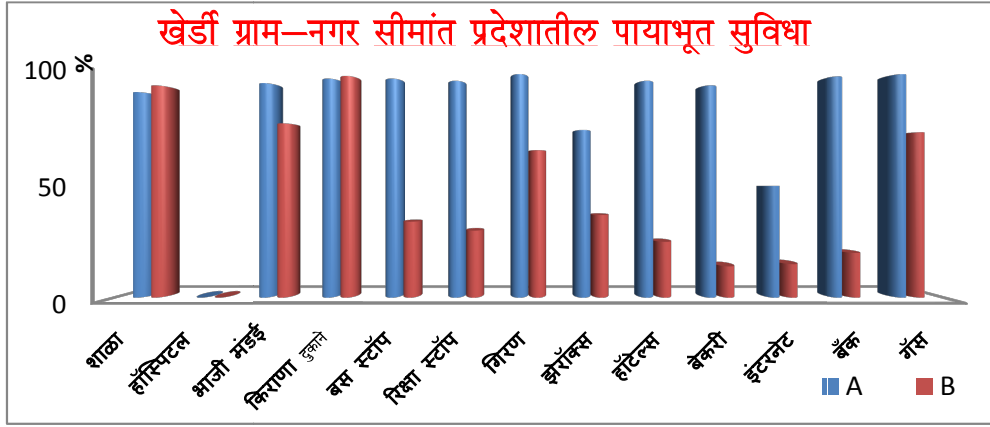
- अंतर्गत सीमांत क्षेत्रात माध्यमिक, उच्च माध्यमिक आणि पदवीधरांची संख्या अधिक आहे.
- बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात केवळ प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या अधिक आहे.

iii) खेडी ग्राम- नगर सीमांत प्रदेशातील लोकसंख्येची व्यावसायिक संरचना

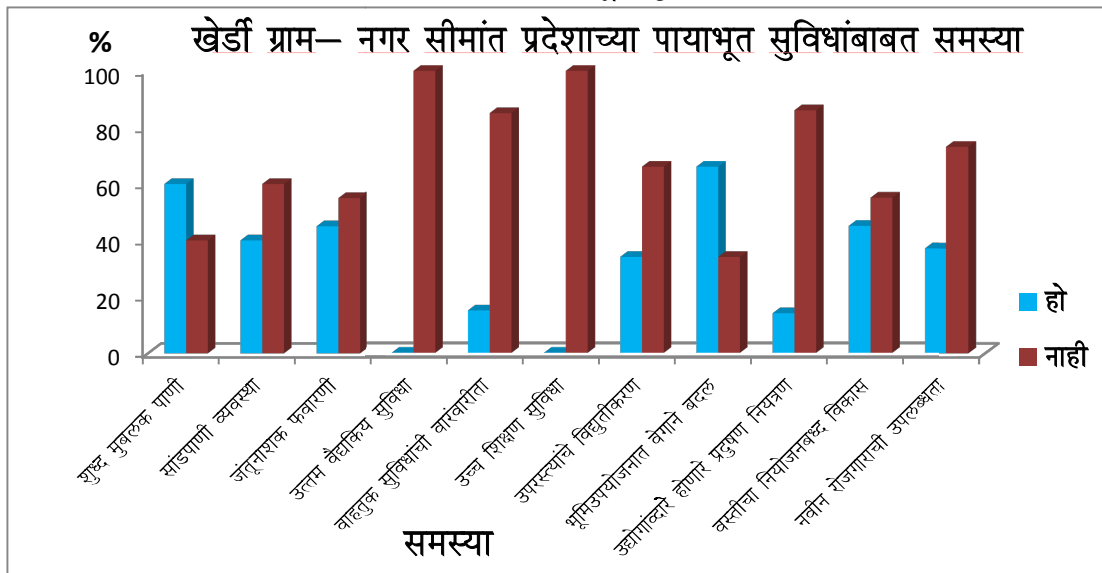
- अंतर्गत सीमांत क्षेत्रात शासकिय, निमशासकिय, खाजगी व पेन्शनधारक लोक अधिक आहेत.
- बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात मजूर व शेतीत गुंतलेली लोकसंख्या अधिक आहे.

iv) खेडीं ग्राम—नगर सीमांत प्रदेशातील पायाभूत सुविधा

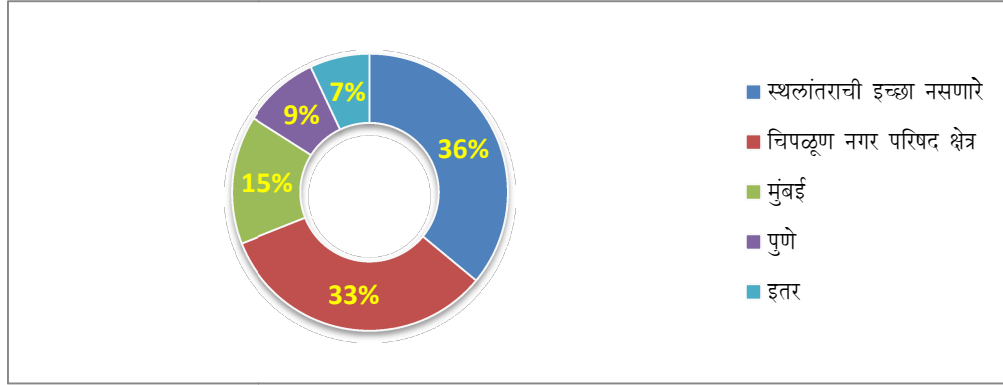
- मध्यम—उच्च नोकरदार व व्यापारी वर्गाच्या वाढत्या स्थलांतरामुळे लोकसंख्या वाढत असून अंतर्गत सीमांत क्षेत्रात पायाभूत सुविधा वाढल्या आहेत.
- बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात मात्र पायाभूत सुविधांचा अभाव आढळतो.

■ खेडीं ग्राम— नगर सीमांत प्रदेशाच्या पायाभूत सुविधांबाबत समस्या : —

ग्राम नगर सीमांत प्रदेशातील पायाभूत सुविधांचे वितरण नेहमी असमान आढळते. अंतर्गत सीमांत क्षेत्रात सुविधा नेहमी अधिक आढळतात. तर बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात सुविधांचा प्रचंड अभाव आढळतो.

खेडी ग्राम-नगरी सीमांत प्रदेशातील लोकांची स्थलांतराची इच्छा

ग्राम — नगर सीमांत प्रदेशात नागरीकांना सर्व सुविधा पुरविण्यास असमर्थ असतात. त्याचप्रमाणे पायाभूत सुविधा, उच्चराहणीमान देण्यास खेडी ग्रामनगर सीमांत प्रदेश देखील असमर्थ आहे. त्यामुळे नागरीक येथे अमाधानी असून शेजारच्या चिपळूण नगर परिषद क्षेत्रात व अन्य नागरी प्रदेशात त्यांची स्थलांतराची इच्छा आहे.

■ निष्कर्ष: —

- ग्राम नगर सीमांत प्रदेशाची बहुतांश वैशिष्ट्ये आणि समस्या खेडी गावास लागू होत आहेत.
- खेडी ग्राम नगर सीमांत प्रदेशाच्या अंतर्गत क्षेत्रात नागरीकरणाचा वेग जास्त आहे.
- मुलभूत सुविधा खेडीच्या अंतर्गत सीमा क्षेत्रास सर्वाधिक मिळतात परंतु बहिर्गत सीमांत क्षेत्र बहुतांश सुविधांपासून वंचित राहत आहेत.
- खेडी ग्राम नगर सीमांत प्रदेशाच्या अंतर्गत क्षेत्रातील लोकांचे राहणीमान दर्जा उंचावला आहे तर बहिर्गत सीमांत क्षेत्रात राहणीमाण सर्वसामान्य आहे.
- खेडी गावाच्या अंतर्गत सीमांत क्षेत्र आणि बहिर्गत सिमांत क्षेत्रात श्रीमंत—गरीब अशी दरी आढळते.
- नियोजनबद्ध विकासास संधी असून देखील दुर्लक्ष केले जात आहे.
- खेडी ग्राम—नगर सीमांत प्रदेशा अनेक समस्या असल्याने लोक असमाधानी राहतात, संधी मिळाल्यास येथील नागरीक चिपळूण नगर परिषद क्षेत्र किंवा अन्य नगर क्षेत्रात स्थलांतर करू इच्छितात.

संदर्भ : —

- सवदी ए.बी. व कोळेकर पी. एस., भूगोलाची मूलतत्त्वे(खंड दुसरा) निराली प्रकाशन, २०११
- डॉ. धारपुरे विठ्ठल, वस्ती भूगोल, पिंपळपुरे अँड कं. पब्लिशर्स २०१३
- माजिद हुसेन मानवी भूगोल
- डॉ. देवरे, डॉ. परमार, डॉ. पेडणेकर मानवी भूगोलाची मूलतत्त्वे, सेठ प्रकाशन,
- Urban Geography L.N. Varma Rawat Publication 2014